הרב שלמה אישון

משמעותה של משיכת שיק על פי ההלכה

הקדמה

לשאלה מהי משמעותה של משיכת השיק השלכות הלכתיות רבות, כגון אם ניתן לראות את המחזיק בשיק כמוחזק, אם תשלום בשיק כמוהו כתשלום בכסף לעניין דיני הקניינים, אם אדם שנתן שיק רשאי לחזור בו ולבטל את השיק, ועוד שאלות רבות ומגוונות.

להלן נדון בפן העקרוני של הנושא, המהווה בסיס לדיון הפרטני בכל אחת מהשאלות ההלכתיות המעשיות.

א. המצב המשפטי

משיכת שיק מהווה על פי החוק פקודה הניתנת לבנק, והוא נדרש לשלם את הסכום הנקוב בו. מושך השיק מקבל עליו התחייבות לפרוע את השיק, אם הבנק לא יציית לפקודה מסיבה כלשהי. אחריותו של המושך היא, אפוא, אחריות משנית, והזכות הניתנת כנגד המושך היא זכות חזרה בלבד, היינו הוא חייב לשלם משום שהבנק לא שילם.[1]

היחסים בין הלקוח מושך השיק לבין הבנק הנמשך הם יחסי שליחות. כשהלקוח מושך שיק, הוא מסמיך למעשה את הבנק לפעול כמיופה כוח שלו ולשלם בשמו את סכום השיק לידי האוחז בו. בהתאם, כשהבנק פורע את השיק, הוא משלם את הסכום הנקוב בו מכספי הלקוח המצויים בחשבון הלקוח.

על פי סעיף 14(א) לחוק השליחות, רשאי אדם לבטל את השליחות. על כן רשאי הלקוח לתת הוראת ביטול פירעון, ובכך להביא לידי סיום את השליחות הנוגעת לאותו שיק.

כך נאמר גם במפורש בסעיף 75 (1) לפקודת השטרות הקובע כי: 'חובתו ורשותו של הבנקאי לפרוע שיק שמשך עליו לקוחו חדלות על ידי ביטול הוראות הפרעון'.

יש להדגיש כי ביטול השיק פירושו רק ביטול רשותו של הבנק לפרוע אותו. כלפי הנפרע וכלפי האוחזים הבאים אחריו אין הביטול תופס ואינו גורע מזכויותיהם. למעשה לא השיק בוטל אלא רק הוראת הלקוח לבנק לכבד אותו, ומשלא כובד על ידי הבנק, רשאי האוחז לחזור אל המושך או אל צדדים אחרים החתומים עליו ולתבוע את פירעונו. גם

1. זוסמן, דיני שטרות מהדורה שישית תשמ"ד סעי' 71.

האפשרות לסחור בשיק שרירה וקיימת על אף הביטול, וניתן להמשיך ולהעביר את השיק לפי הוראות פקודת השטרות.[2]

בכל מקרה, על הבנק לא מוטלת אחריות אישית לפירעון השיק. כלל בסיסי בדיני השטרות הוא כי אדם אינו אחראי לפירעון שטר, ושיק בכלל זה, אם לא חתם עליו.[3] הבנק הנמשך אינו חתום על השיק (שמו של הבנק המודפס בראש השיק אינו חתימה), ועל כן אינו אחראי לפירעונו. אם החליט הבנק שלא לכבד את השיק, מכל סיבה שהיא, אין לאוחז עילת תביעה שטרית כנגד הבנק. על האוחז לדרוש את פירעון השיק ישירות מהמושך, או מצדדים אחרים החתומים עליו, ואשר נושאים באחריות שטרית בשל חתימתם.[4] כאמור, אף אם ביטל מושך השיק את ההוראה לבנק, אין זה פוטר אותו מלשלם למקבל השיק את הסכום הנקוב בו בהתאם להתחייבותו. חריג לכך הוא במקרה בו השיק ניתן בלא קבלת תמורה. החוק מתנה את אפשרות האכיפה של השיק בכך שמושך השיק קיבל תמורה לו. במצב כזה מוגדר אוחז השיק 'אוחז בעד ערך'. כאשר האוחז בשיק הוא אוחז שלא בעד ערך, דהיינו שלא קיבל תמורה כלשהי – הוא לא יכול לאכוף את פירעונו.[5]

גם על פי חוק המתנה, כאשר מדובר בשיק מתנה שניתן ללא קבלת תמורה, יהיה נותן השיק רשאי, לעתים, לחזור בו ולא לפרוע אותו. סעיף 5 (ב) לחוק המתנה קובע:

> כל עוד מקבל המתנה לא שינה את מצבו בהסתמך על ההתחייבות, רשאי הנותן לחזור בו ממנה, זולת אם ויתר בכתב על רשות זו.

נותן השיק יוכל, אפוא, לחזור בו מהתחייבותו כל עוד מקבל השיק לא הסתמך עליו ולא שינה את מצבו כתוצאה מקבלתו. אולם אם מקבל השיק העבירו לאדם אחר, יוכל מחזיק השיק לתבוע את הנותן לפרוע אותו.[6] עם זאת אוחז השטר יהיה פטור מלהוכיח שהוא אוחז בעד ערך, משום שבסעיף 29 לפקודת השטרות קובע החוק בעניין זה חזקה:

> 29. (א) כל צד שחתימתו מצויה על השטר, חזקה לכאורה שנעשה צד לו בעד ערך.

ב. עמדת ההלכה

פוסקי ההלכה מתחבטים בשאלה מהי משמעותה של משיכת שיק על פי ההלכה. הספק נובע מן העובדה שמחד גיסא, כאמור לעיל, רואה החוק בד"כ את מושך השיק כמי שאחראי לתשלום הסכום הנקוב בו, אך מאידך גיסא משמעות לשון השיק אינה של

---

2. זוסמן, דיני שטרות מהדורה שישית, תשמ"ג סעי' 280.
3. סעי' 22 לפקודת השטרות [נוסח חדש].
4. זוסמן, דיני שטרות מהדורה שישית, תשמ"ג, סעי' 279. למקרה מיוחד שבו הוטלה אחריות על הבנק לפירעון השיק, ראו ע"א 2448/92 בנק לאומי לישראל בע"מ נ' אשכנזי, פ"ד מח (3) 563. כן ראו ע"א 269/59 זימן נ' רוט ואח', פ"ד יג 1874.
5. זוסמן, דיני שטרות מהדורה שישית תשמ"ד סעי' 90.
6. מרדכי רבילו, חוק המתנה תשכח 1968, סעי' 6, דרכי ההקניה, ב. הוראות מיוחדות בדין אחר, (6.10).

התחייבות לתשלום אלא של הוראה לבנק לשלם למוטב את הסכום הנקוב בו, ולא ברור שניתן על פי ההלכה לראות אדם כמי שמתחייב בחתימה על מסמך שלא מופיעה בו במפורש כל התחייבות לשלם.
למעשה ניתן למצוא בדבריהם של פוסקי זמנינו כמה גישות בשאלה זו, שנסקור להלן:

1. השיק כהוראת תשלום בלבד

יש הסוברים שעל פי ההלכה שיק אינו שטר התחייבות אלא רק הוראה ('פתק') לבנק לשלם את הסכום הנקוב בו.[7] על פי זה, אם הבנק לא כיבד את השיק מחמת חוסר כיסוי, יהיה אסור למוטב לפנות להוצאה לפועל לשם עיקול רכושו של מושך השיק.[8] אכן, כאשר ניתן השיק בתמורה למוצר או לשירות, הרי שקיימת התחייבות מצדו של המקבל לשלם את תמורת השירות או המוצר שקיבל, ועל כן אם שילם בשיק והבנק לא כיבדו – יוכל לפנות להוצאה לפועל על מנת לגבות מנכסיו של החייב.[9] אלא שכל זה אינו מחמת השיק אלא מחמת עצם קבלת המוצר או השירות. גישה זו נצמדת ללשונו של השיק, אך מתעלמת ממנהג המדינה ומן החוק אשר, כפי שנראה להלן, הינם בעלי תוקף הלכתי במקרה זה.

2. השיק כהקניה - דין 'תן כזכי'

בגמרא במסכת גיטין (יד ע"א) מובאת מחלוקת בשאלה אם אדם האומר לשליח 'הולך מנה לפלוני' או 'תן מנה לפלוני' נחשב כמי שזיכה את המנה לאותו פלוני ולא יוכל יותר לחזור בו מהזיכוי, או שאינו נחשב כמי שזיכה ולכן רשאי לחזור בו - כל עוד לא הגיע המנה לידיו של אותו פלוני:

---

7. שו"ת עטרת שלמה לגר"ש קרליץ, ח"א סי' סה; וכן דעת הגר"נ קרליץ, חוט שני, הלכות ריבית פרק שישה עשר עמ' קטו; וע' בפסקים וכתבים לרב הרצוג, חו"מ סי' לא, שהסתפק ולא הכריע אם זהו שטר חוב, וכן הסתפק בכך הגרז"נ גולדברג, תחומין יב, עמ' 295, שכתב: 'יש לדון האם שיק עושה התחייבות, כמו מתחייב לחבירו בשטר... או ששיק אין בו לשון התחייבות אלא לשון ציווי לבנק שיתנו למביא השיק כסף, והרי זה כממחה פועלים אצל חנווני'. וע"ע לקמן שעולה מדבריו שם שיש מקום לראות בשיק התחייבות אף שאין היא מפורשת בלשונו. ובשו"ת ויען דוד, לר' חיים יוסף דוד וייס, אנטוורפן, ח"ב סי' ריט, כתב ששיק אינו שטר התחייבות (כדוגמת שטר ממרני) אלא 'כתב לבנק שיתנו כסף ואין בזה שום התחייבות, רק כמו מכתב לשליח ויכול לבטלו'. ואולם עי"ש שמנמק זאת בכך שגם בדינא דמלכותא אין שום התחייבות לשלם אם לא ירצה. אך המצב המשפטי כיום בארץ שונה – כפי שהבאנו לעיל.
8. הרב ישעיה פלדמן, קובץ פעמי יעקב, סב-סג (תשס"ז), בעמ' קיח; ועי"ש שהביא שכך סוברים הגרב"ץ אבא שאול זצ"ל, והגר"ח גרינמן זצ"ל.
9. קובץ פעמי יעקב, שם. והנה בפסקי דין – ירושלים דיני ממונות ובירורי יוחסין יא, עמ' שלז, נכתב: 'ואמנם, גם אם צ'ק אינו אלא הוראת תשלום כיון שכבר מסרו למוכר או לנותן השירות אסור לו לבטל אותו בבנק, שהרי זה כאילו חזר ונטלו ממנו, אלא א"כ המוכר נטל את הצ'ק ולא סיפק לקונה את המקח, אבל אם סיפק לו את המקח אלא שיש לקונה על המוכר טענות ותביעות, אינו רשאי לבטל את הצ'ק, ואם עשה כן חייב לשלם לו את ההוצאות שנגרמו לו בבנק בגלל ביטול הצ'ק', אך צ"ע על מה הסתמכו בדבריהם שכאשר מבטל את השיק נחשב כמי שנטל כסף מהמוטב, וכבר העיר על כך ד"ר מיכאל ויגודה בחוות דעת שנכתבה מטעם משרד המשפטים – המחלקה למשפט עברי (ירושלים תשסח) בהערה 12.

איתמר: הולך מנה לפלוני שאני חייב לו, אמר רב: חייב באחריותו, ואם בא לחזור - אינו חוזר; ושמואל אמר: מתוך שחייב באחריותו, אם בא לחזור - חוזר... תניא כוותיה דרב: הולך מנה לפלוני שאני חייב לו תן מנה לפלוני שאני חייב לו, הולך מנה לפלוני פקדון שיש לו בידי, תן מנה לפלוני פקדון שיש לו בידי - חייב באחריותו, ואם בא לחזור - אינו חוזר.

להלכה נפסק כשיטת רב וכברייתא שהמשלח אינו יכול לחזור בו.[10] בעניין 'תן מנה לפלוני' באר ר"ת שרק כאשר הנפקד מוסר את המנה לידי השליח – רק אז אינו יכול לחזור בו, אך אם אינו מוסרו באותו זמן, יוכל לחזור בו, וכן נפסק להלכה.[11] בגמרא (שם לב ע"ב) מבואר שהמחלוקת היא רק כאשר המנה נשלח לשם פירעון חוב, אך לא כאשר המנה נשלח לשם מתנה:

אמר אביי, נקטינן: שליח מתנה הרי הוא כשליח הגט; נפקא מינה? להולך לאו כזכי דמי.

וכן נפסק להלכה שהאומר לחברו 'הולך מנה לפלוני' לשם מתנה – יכול לחזור בו.[12] כל זה כאשר משתמש בלשון '**הולך** מנה לפלוני'. נחלקו הראשונים בשאלת הדין כאשר משתמש בלשון '**תן** מנה לפלוני' לשם מתנה: דעת ר"ת ור"י שאין אומרים במתנה 'תן כזכי' והאומר לחברו 'תן מנה לפלוני' יכול לחזור בו,[13] ואילו דעת הרמב"ם היא שגם במתנה אומרים 'תן כזכי', והאומר 'תן מנה לפלוני' אינו יכול לחזור בו.[14] להלכה הובאו שתי הדעות ב'שלחן ערוך'.[15]

לאור האמור יש לדון אם ניתן לתת תוקף של קניין למשיכת שיק מדין 'תן כזכי'.

בשונה מאשר ב'תן מנה לפלוני' בו הציווי מופנה לשליח, הבנק כלל אינו מודע לכך שמושך השיק נתן אותו למוטב. מכאן שלא ניתן לראות את מסירת השיק מן המושך אל המוטב כאמירת 'תן מנה לפלוני' המופנית לבנק, וא"כ לא יהיה בדין 'תן מנה לפלוני' בכדי למנוע ממושך השיק את האפשרות לחזור בו ולבטל אותו לאחר שמסרו למוטב. עם זאת, יש מקום לומר שבשעה שהמוטב מוסר את השיק לבנק הרי זו כאמירת 'תן מנה לפלוני', ועל כן מאותו רגע לא יוכל מושך השיק לחזור בו ולבטל אותו – אף אם הוא עדיין לא נפרע.[16] אמנם אין הדבר מחויב, וייתכן שאין לראות בכתוב על השיק 'שלמו לפקודת...' כאמירת 'תן מנה', אלא רק כאשר מושך השיק עצמו הוא זה שמפקיד אותו ואומר לבנק שמפקיד לצורך פלוני.[17] זאת ועוד, לפי מה שהבאנו לעיל שאמירת 'תן

10. רמב"ם, הל' מלווה ולווה פט"ז ה"ב; שו"ע, חו"מ סי' קכה סעי' א.
11. ר"ת בתוספות, גיטין יא ע"ב ד"ה כל האומר; ועי"ש שכאשר אינו נותן באותו זמן יכול להיחשב כקניין 'מעמד שלשתן'. בעניין זה נעסוק לקמן. שו"ע, חו"מ סי' קכה סעי' ז; ש"ך, לשו"ע שם ס"ק ב.
12. רמב"ם, הל' זכיה ומתנה פ"ד ה"ד; שו"ע, חו"מ סי' רמג סעי' ב; ועי"ש שאם המקבל עני – אינו יכול לחזור בו במתנה מועטת, וכן בעשיר יש בו משום מחוסר אמנה.
13. תוספות, גיטין יא ע"ב ד"ה כל האומר; וכן דעת הרא"ש, גיטין פ"א סי' יט.
14. רמב"ם, הל' זכיה ומתנה פ"ד ה"ד.
15. שו"ע, חו"מ סי' קכה סעי' ו-ז.
16. פתחי חושן, דיני הלוואה פרק י הערה כא.
17. שו"ת שבט הלוי, ח"ז סי' רכב.

מנה לפלוני' נחשבת כזכייה רק אם באותה שעה נותן את החפץ לשליח, נראה שלא ניתן לתת תוקף לשיק מדין 'תן מנה לפלוני', שהרי הכסף מופקד בבנק כבר מקודם לכן.[18] עם זאת יש שכתבו שייתכן שהיות שהכסף הופקד מלכתחילה לשם העברתו ע"י שיקים, הרי זה נחשב כבא לידו מתחילה לשם כך, וניתן יהיה לומר 'תן כזכי', ומ"מ פשוט שכל זה רק כאשר החשבון נמצא ביתרת זכות ולא כאשר נמצא ביתרת חובה.[19]

יש להדגיש, שאף לו יהיה ניתן, לאחר שהשיק הגיע לבנק, לתת תוקף להתחייבות שבו מדין 'תן כזכי', יהיה זה רק בשיק שניתן כפירעון חוב וכדו', אך לא בשיק מתנה.[20]

3. השיק כקניין 'מעמד שלושתן'

אפשרות נוספת שהוזכרה כמקור לכך שיש לשיק תוקף קנייני היא קניין 'מעמד שלשתן' המאפשר לאדם שיש לו כסף אצל חברו להקנות כסף זה, באמצעות דיבור בלבד, לאדם שלישי – אם שלושתם נוכחים במקום. על פי זה יש שכתבו שניתן לראות כתיבת שיק כאמירה לבנק להקנות למוטב מן הכסף הנמצא בחשבונו של המושך, וממילא יהיה לכך תוקף של קניין מעמד שלושתם. אך נראה שלא ניתן להשתית את תוקפו ההלכתי של השיק על קניין 'מעמד שלשתן'. המקור לקניין 'מעמד שלושתן' הינו בגמרא במסכת גיטין (יג ע"ב), שם אומר רב הונא בשם רב: 'מנה לי בידך תנהו לו לפלוני, במעמד שלשתן – קנה'. וכן פסק הרמב"ם (הל' זכיה ומתנה פ"ג ה"ג) להלכה:

> וכן האומר לחבירו מנה שיש לי בידך תנהו לזה קנה, ואין אחד מהן יכול לחזור בו, בין שנתן המנה בחוב שיש לו אצלו בין שנתנו לו מתנה בין שהיה חוב אצלו בין שהיה פקדון אצלו כמו שביארנו.[21]

בגמרא שם (יד ע"א) מבואר שהעובדה שאמירה זו נחשבת כקניין המועיל אף שלא נעשתה עפ"י גדרי הקניינים הרגילים היא בגדר 'הלכתא בלא טעמא', שתיקנו חכמים כדי להקל על חיי המסחר ולמנוע את הטרחה שבעשיית קניינים.[22]

אמנם מדברי הראשונים עולה שהתקנה היא תקנה קבועה, שגדריה אינם משתנים גם אם נסיבות השוק משתנות. על כן לא יהיה תוקף לקניין 'מעמד שלשתן' כשייעשה על ידי שליח, וכן לא יהיה תוקף לקניין 'מעמד שלשתן' אם יעשה בכתב – גם אם שימוש בשטרות אלו רווח בחיי המסחר,[23] וממילא לא יוכל השיק להוות קניין 'מעמד שלושתן'.

---

18. שו"ת שבט הלוי, שם.
19. פתחי חושן, דיני הלוואה פרק י הערה כא. יש להעיר שעד לשנת 1945 קבע סעי' 53 לפקודת השטרות, כי משיכת שיק כמוה כהעברת כספי הלקוח אשר בבנק לטובת האוחז בו, וזאת בהתאם לחוקי סקוטלנד. אולם באותה שנה שונה הסעי' ונקבע שאין לאוחז השיק כל תביעה כלפי הבנק, וחובת הבנק היא חובה חוזית כלפי הלקוח בלבד (זוסמן, דיני שטרות מהדורה שישית, תשמ"ג, סעי' 279). משמעות הדבר הינה שכיום על פי החוק אין רואים את הכסף שבחשבון המושך כאילו עבר לרשותו של האוחז בשיק.
20. שהרי כפי שהבאנו לעיל נחלקו הראשונים בשאלה אם גם במתנה אומרים 'תן כזכי', וא"כ יוכל מושך השיק לטעון 'קים לי' כסוברים שאין אומרים 'תן כזכי' במתנה. שו"ת שבט הלוי, ח"ז סי' רכב.
21. רמב"ם, הל' זכיה ומתנה פ"ג ה"ג; וכן הוא בשו"ע, חו"מ סי' סו סעי' יט; שם, סי' קכו סעי' א.
22. תוספות, גיטין יד ע"א ד"ה כהלכתא. רא"ש, גיטין פרק א סי' יז.
23. שו"ת הריב"ש, סי' רכב.

יש שהוכיחו מדברי הגאון שהובא בנימוקי יוסף,[24] שקניין 'מעמד שלשתן' אינו תקנה קבועה, וכן כתב בספר 'משפטיך ליעקב': [25]

> וכל מקום שיש הסתברות והבנה לחרוג מהגדרים הקבועים בגלל דרכי השוק היוצרים גמירות דעת מצד שלשת הצדדים הנוגעים לקנין - מקבל הקנין תוקף של מעמד שלשתן.

אך נראה שאין הכרח לומר זאת בדעת הגאון,[26] ובכל מקרה לא ניתן להסתמך עליו להלכה משום שאין הלכה כמותו.[27]

4. השיק כהתחייבות מחמת אומדנא

במספר סוגיות מצאנו שההלכה נותנת מעמד של התחייבות גם לניסוחים שאין בהם התחייבות מפורשת – אם קיימת אומדנא שאכן הייתה התחייבות. יש הסוברים שמכוח סוגיות אלו ניתן לתת לשיק משמעות של התחייבות, ולראות בו לא רק כעין 'פתק' הניתן לבנק. אחד המקורות לכך הוא ההלכה הקובעת כי 'אחריות טעות סופר'. משמעותו של כלל זה הינה שכאשר נכתב שטר על הלוואה, ניתן לגבות באמצעותו גם מנכסים משועבדים – אף שהדבר לא נכתב במפורש בשטר.[28] מכאן שאנו רואים את השטר

---

24. נמוקי יוסף, בבא מציעא דף סח ע"א בדפי הרי"ף.
25. ספר משפטיך ליעקב, הרב צבי יהודה בן יעקב, ח"א סי' כא.
26. דברי הגאון הובאו בהקשר להלכה על פיה כאשר בעל הבית ממחה את הפועל אצל החנווני, רשאי הפועל לתבוע את שכרו מבעל הבית – אם החנווני לא שילם לו. על כך הקשה הרי"ף שם מדוע רשאי הפועל לחזור, והלוא קנה כבר את שכרו 'במעמד שלשתן', ותירץ שאין כאן קניין 'מעמד שלשתן' משום שבשעה שבעל הבית המחה את הפועל אצל החנווני, עדיין לא היו הפירות ברשותו. על כך חולק הגאון וסובר שכאשר מדובר בשולחני או בחנווני מועיל קניין 'מעמד שלשתן', אף כאשר הדבר הנקנה עדיין לא ברשותם: 'דכיון דאומנותן הוא ומתהני דליסמכי אינשי אדיבורייהו גמרי ומשעבדי נפשייהו'. לשיטתו, מה שהפועל יכול לחזור על בעה"ב הוא משום שקניין 'מעמד שלשתן' מועיל רק לעניין זה שהנמחה לא יכול לחזור בו, אך המקבל יכול לחזור אצל הנותן – כל עוד לא פטרו בפירוש. על כך הקשה הרב בן יעקב בספר משפטיך ליעקב שם, שאף אם מצד גמירות הדעת אין חסרון כאשר מדובר בחנווני, עדיין יש חסרון מצד 'עצם מהות הקניין' שחכמים תקנו דווקא ב'מנה לי **בידך**' ולא בדרך הלוואה. ומכאן הוכיח שלדעת הגאון לא קבעו חכמים גדרים מוחלטים בקניין 'מעמד שלשתן'. ודבריו צ"ע שהרי הגאון התייחס במפורש רק לעניין גמירות הדעת, ונראה א"כ שהבין שמה שחכמים הצריכו 'מנה לי **בידך**' אין זה חלק מתקנתם אלא שזהו רק לצורך גמירות הדעת, וע"כ יועיל בחנווני ובשולחני גם כאשר אין בידו. אך אין להוכיח מכאן לגבי תנאים נוספים המהווים חלק מן התקנה כגון הצורך שיהיה בע"פ ולא ע"י שליח, שגם הם יוכלו להשתנות.
27. שו"ע, חו"מ סי' קכו סעי' ב; סמ"ע, לשו"ע שם ס"ק ז; ש"ך, לשו"ע שם ס"ק יג. ור' גם בשו"ע, שם סעי' ט, ובש"ך, לשו"ע שם, ס"ק לח. עוד כתב בספר 'משפטיך ליעקב' שם עמ' שכ, שגם לחולקים על הגאון יש מקום לדון על השיק מדין מעמד שלשתן אם הכסף שבבנק מוגדר בפיקדון, אלא שלא הביא ראיה לכך שבפיקדון יועיל 'מעמד שלשתן' גם בשליח וגם בכתב, ומה עוד שכלל לא ברור שהכסף שבבנק מוגדר כפיקדון, וכל שכן שקשה להסתמך על כך כאשר החשבון נמצא ביתרת חובה. גם על פי החוק אין רואים את הכסף שבחשבון הלקוח כאילו עבר לרשותו של האוחז בשטר.
28. שו"ע, חו"מ סי' לט סעי' א.

ככולל התחייבויות שהלווה התכוון להן, אף שלא כתבן במפורש, ואם כן יש לומר שהוא הדין בשיק, שניתן לראותו ככולל התחייבות לשלם, אף שלא נכתב כן במפורש.[29]

מקום נוסף הוא בפסק הרמב"ם (הלכות אישות פט"ז ה"ח-ה"ט) בדין גביית כתובה ממטלטלין:

> [ח] כבר נהגו בכל המקומות שידענו וששמענו שמען שיכתבו בכתובה בין מקרקעי בין מטלטלי, ודבר זה תיקון גדול הוא ואנשים גדולים ונבונים הנהיגו דבר זה שהרי זה תנאי שבממון ונמצאת האלמנה גובה מן המטלטלין בתנאי זה לא בתקנת אחרונים.
>
> [ט] הרי שלא כתב כך בשטר הכתובה אלא נשא סתם, אם היה יודע בתקנה זו של גאונים גובה, ואם לאו או שנסתפק לנו הדבר מתישבין בדבר זה הרבה, שאין כח בתקנת הגאונים לדון בה אף על פי שלא נתפרשה כדין תנאי כתובה שהם תקנת הסנהדרין הגדולה עד שנוציא בה ממון מן היורשים.

על פי פסק הרמב"ם, יכולת הגבייה מהמטלטלין אינה מכוח תקנת הגאונים אלא מחמת התחייבותו של הבעל.[30] התחייבות זו שרירה וקיימת בין אם נכתבה במפורש בשטר ובין אם לאו – ובלבד שהבעל ידע על תקנת הגאונים. הרי שכאשר קיימת אומדנא שכותב השטר התחייב – יש תוקף להתחייבות זו אף אם לא נכתבה במפורש בשטר.[31]

עפ"י האמור יש לומר גם בנוגע לשיקים, שהיות שעל פי המקובל יש במשיכת שיק משום התחייבות, ניתן לצאת מתוך הנחה שכאשר אדם מושך שיק הוא מתחייב בכך לשלם – אף אם הדבר לא נכתב במפורש. ניתן אפוא לראות את השיק כהתחייבות של המושך,[32] מחמת אומדנא, אף שאינו מנוסח בלשון התחייבות.[33]

---

29. הגרז"נ גולדברג, תחומין יב עמ' 295. ואולם ע' תחומין לה עמ' 347 שדחה את הראיה וכתב ששם האחריות היא מכוח ההלוואה ולא מכוח השטר.
30. ע' מגיד משנה, לרמב"ם הל' אישות פט"ז ה"ח, שבאר שהיות שזו תקנה שהתחדשה אחרי התלמוד, אין לתת לזה תוקף של תנאי בי"ד שאעפ"י שלא נכתב כמי שנכתב דמי.
31. הגרז"נ גולדברג, תחומין לה, עמ' 346. ועי"ש שהביא ראיה גם מגמרא קידושין כו ע"א: 'כתב לו על הנייר...' שם מוכח שיכול להתחייב באחריות על מתנה כשכתב לשון מכר – אף שלא כתב אחריות במפורש, משום שקיימת אומדנא שזו כוונתו.
32. בשו"ת באהלה של תורה, ח"א סי' פד, הביא מו"ר הרב יעקב אריאל את האפשרות ששיק הוא התחייבות מראש של הבנק לפרוע אותו לכל המוכ"ז. וצ"ע, שכאמור לעיל, לפי החוק אין כל מחויבות של הבנק לפרוע את השיק, וההתחייבות היא רק של המושך החתום עליו.
33. ואין זה דומה למה שהבאנו מדברי הרמב"ם, שאם לא ידע הבעל מתקנת הגאונים אין גובה ממטלטלין, ואין אומרים שמסתמא דעתו כפי המנהג, משום ששם מדובר 'במקום שכותבין בכתובות שיעבוד מטלטלין וזה כתב כתובה ולא כתב שיעבוד מטלטלין ובזה י"ל כיון שמנהג המקום לכתוב וזה לא כתב נראה שלא נשתעבד אלא א"כ היה יודע בתקנתם של גאונים שאז י"ל שעל תקנתם הוא סומך ואם לא ידע בה י"ל שלא תגבה מטלטלי דיתמי כיון שלא כתב כמנהג המקום' (כסף משנה שם); ומכאן נלמד שאם לא שינה ממנהג המדינה מסתמא דעתו על מנהג המדינה, ואין צריך לבדוק אם מודע למנהג זה. וצ"ע על מה שכתב העורך בתחומין לה, שם, שהסיק מדברי הגרז"נ ששיק לא ייחשב כהתחייבות כי לא מוכח מתוך השטר שהתכוון להתחייבות.

5. השיק כהתחייבות מדין 'סיטומתא'

על פי ההלכה, יש תוקף הלכתי לצורת קניין שנהגו בה הסוחרים – אף אם אינה תואמת לאחד מדרכי הקניין המופיעים בהלכה.[34] בהתאם לכך יש הנותנים תוקף הלכתי גם להתחייבות הנעשית בדרך שבה נוהגים הסוחרים להתחייב – אף אם לא נעשתה באופן המופיע בהלכה.[35] מכאן, היות שהחוק קובע שמושך שיק מתחייב בחתימתו על השיק לשלם למוטב את הסכום הנקוב בו במקרה שהבנק לא ישלם – הרי שניתן לראות את החתימה עליו כ'סיטומתא' היוצרת התחייבות התקפה גם על פי ההלכה. אמנם, יש הסוברים שרק לגבי קניינים ניתן תוקף הלכתי למנהג שנהגו הסוחרים, אך לא לגבי התחייבות.[36] כמו כן יש הסוברים שלמנהג שמקורו בחוק אין מעמד של 'סיטומתא',[37] אך נראה שאין הלכה כמותם,[38] ומכל מקום גם לשיטתם עדיין ניתן לתת מעמד של התחייבות לחתימה על שיק מחמת אומדנא – כאמור לעיל.

6. דינא דמלכותא ותקנות הקהל

אפשרות נוספת לתת לשיק תוקף של התחייבות כפי שקובע החוק היא מכוח הכלל של 'דינא דמלכותא דינא', או מחמת היות החוק בגדר של 'תקנות הקהל'. על פי ההלכה, יש תוקף לחוקים אשר נועדו לצורך תיקון בני המדינה. המקור לכך הוא בתשובת הרשב"א

---

34. בבא מציעא עד ע"א: 'אמר רב פפי משמיה דרבא: האי סיטומתא קניא...'; וכן נפסק בשו"ע, חו"מ סי' רא סעי' א: 'מכר לו בדברים בלבד, ופסקו הדמים, ורשם הלוקח רושם על המקח כדי שיהיה לו סי' ידוע שהוא שלו... אם מנהג המדינה הוא שיקנה הרושם קנין גמור, נקנה המקח ואין אחד מהם יכול לחזור בו...'.
35. שו"ע, חו"מ סי' קכט סעי' ה; רמ"א לשו"ע שם; וסמ"ע, לשו"ע שם ס"ק טו. וכמו שהוכיח בהגהות אמרי ברוך, על הש"ך סי' רא ס"ק א.
36. בהגהות כסף קדשים, על השו"ע חו"מ סי' ר"א סעי' א, כתב שנראה שלא מועיל סיטומתא לחייב עצמו במה שאינו חייב. ור' גם מחקרו של הרב דוד בס, חוזים על פי דיני התורה, כת"ר א, עמ' 69–70.
37. ר' במאמרו של הגרז"נ גולדברג, תוקף התחייבות למכור ב'זכרון דברים', תחומין יב, עמ' 279–290. ואולם ר' באור הלכה, סי' תמח סעי' ג, ד"ה בדבר מועט, שם משמע שיש מעמד של סיטומתא גם למנהג שמקורו בחוק. ור' גם במחקרו של הרב דוד בס שם.
38. ר' שו"ת מהרש"ג, ח"ג סי' קיג; מנחת יצחק, ח"ה סי' קיט-קכ; ושם ח"ז סי' קלא; קובץ תשובות (הגרי"ש אלישיב), ח"א עמ' שפ; תשובות והנהגות, ח"ג סי' תסב; וע' גם בתשובות והנהגות, ח"ה סי' שסח, שחילק בין שיק לפירעון מיידי הנחשב להתחייבות, לבין שיק דחוי הנחשב כהוראה לבנק – אף לאחר שהגיע זמן הפירעון; שו"ת באהלה של תורה, ח"א סי' פד; בספר סדר מכירת חמץ כהלכתו, הביא הרב שמואל אליעזר שטרן בשם הרב ואזנר, ששיק אינו עדיף על שטר התחייבות כיוון שיכול לבטלו; וע' בפתחי חושן, דיני הלוואה פרק י הערה כא, שכתב שבהתאם למנהג המדינה דין המחזיק בשיק כדין המחזיק בשטר חוב, אך הוסיף בסוגריים: 'ואפשר לדחות שאינו אלא כהוכחת חוב, אבל למעשה אפשר לגבות בו'. ואולם בברית יהודה, פרק ב הערה יב, כתב שעל פי מנהג המדינה השיקים הם כהתחייבות לשלם, 'ואפשר דעדיף גם משטר, דהוי כממרני'. וע' בספר כסאות לבית דוד, לרב יעקב דוד שמאל, ח"א סי' כא, שכתב שהשיק מוגדר כהתחייבות רק במדינות שבהן לא ניתן לבטל את אותו לאחר מסירתו, אך אם ניתן לבטל אותו – אין כאן התחייבות כלל. אולם לפי מה שכתבנו לעיל, משמעות הביטול הינה רק ביטול רשותו של הבנק לפרוע את החוב, ואין בביטול השיק משום ביטול החוב כלפי המוטב. וע' בספר הצ'יק בהלכה, פרק א ענף ב הערה 13, מהו טעמם של הסוברים שעל פי ההלכה השיק אינו נחשב כהתחייבות – למרות מנהג המדינה.

(המיוחסות לרמב"ן סי' כב) הנותן תוקף הלכתי לחוק הקובע ששטר החתום על ידי המתחייב – דינו כשטר אשר חתומים עליו עדים:

> ומשום דינא דמלכותא, הוי חתם ידו כשני עדים כשרים, ואפילו לגבות ממשעבדי... וכדשמואל דאמר: דינא דמלכותא דינא. ואל תתמה: היאך נשמע למלך מן הדין שיאמר: שיטרוף זה בחתם יד, ויפקיע זכות המוקדם בשטר זה? דשמא מזוייף הוא ויש קנוניא. הא ליתא... דכל שיש טעם במה שהמלך מצוה, ומנהיג דבר לתקון הנהגת המדינה, יכול הוא לומר: ממון שראוי להיות לזה מן הדין, יהא לחבירו. ולא אמרינן: חמסנותא הוא, ולאו דינא, אלא כשנוטל בלא טענת דיני המלכות... ואפילו ישראל תיקנו והנהיגו בו בכמה מקומות, ועושים מעשה בכל יום.

וכן פסק הרמ"א (שו"ע, חו"מ סי' שסט סעי' יא) להלכה:

> דלא אמרינן דינא דמלכותא אלא בדבר שיש בו הנאה למלך או שהוא לתקנת בני המדינה.

אין ספק שאפשרות השימוש בשיק כפי שקבע המחוקק מקילה מאד על דרכי המסחר, ועל כן ניתן לראות בה 'תיקון בני המדינה', או, כדברי ה'חתם סופר', תקנה שאילו המחוקק לא היה קובע אותה, והדבר היה מובא לפנינו – אנו היינו מתקנים אותה.[39] מכאן שמחמת החוק, גם על פי ההלכה מהווה משיכת השיק התחייבות של המושך לשלם את הסכום הנקוב בו.[40]

כאמור לעיל, על פי החוק מהווה משיכת השיק התחייבות לשלם רק אם מושך השיק קיבל תמורה, ועל כן מושך שיק מתנה יוכל, בתנאים מסוימים, לחזור בו ולא לשלם את הסכום הנקוב בו. למרות זאת, מסתבר שעל פי ההלכה ייחשב השיק כשטר התחייבות גם כאשר לא ניתנה בעדו תמורה, משום שדרישה זו אינה מהווה תיקון בני המדינה כלל ועיקר, וגם לפי החוק אין לה למעשה כל נפקות. דרישת התמורה מקורה במשפט האנגלי הקלסי. בעבר היא חלה גם בדיני חוזים, אך כיום היא נותרה רשמית רק בשטרות. דרישה זו אינה מעשית, משום שאף גרגר של פלפל נחשב תמורה. תמורה כזו תימצא תמיד, משום שגם נותן מתנה לרוב מצפה לתמורה, ולכן טענת 'היעדר תמורה' אינה נטענת ואינה מצליחה להיות טענת הגנה ראויה.[41] מכאן שגם משיכת שיק מתנה כמוה כהתחייבות לשלם, והמושך לא יהיה רשאי לחזור בו מהתחייבותו זו.[42]

---

39. שו"ת חתם סופר, ח"ה חו"מ סי' מד; להרחבה בעניין התוקף ההלכתי של חוקי מדינת ישראל ראה ספר כת"ר, כרך א עמ' 340 ואילך.
40. וכ"כ בשו"ת מנחת יצחק, ח"ה סי' קכ; שו"ת אגרות משה, חו"מ חלק ב סי' טו; שו"ת להורות נתן, ח"ח סי' קו; שו"ת באהלה של תורה, ח"א סי' פד.
41. עפ"י דברים שכתב לנו פרופ' שלום לרנר.
42. ואמנם בשו"ת שבט הלוי, ח"ז סי' רכב, בתשובה מבן המחבר שהסכים לה אביו, כתב שהנותן שיק מתנה רשאי לחזור בו, וזהו לשיטתו שראה בשיק רק הוראה לבנק ולא התחייבות. ואולם בספר הצ'ק בהלכה, פרק א ענף ב הערה 14, הביא תשובה מאוחרת יותר של בן המחבר שבה הוא חוזר בו וכותב: 'והריני מבטל דעתי הראשונה... אחרי שרוב גדולי המורים מורים שצ'ק הוא ככל התחייבות, גם המציאות הנהוג בצ'ק כן הוא, וגם סברת והסבר נתינת צ'ק מורה להתחייבות של הנותן כלפי המקבל שחיזק התחייבות זו בקביעת חשבונו בבנק ככיס שממנו יגבה...'.

סיכום

משיכת שיק מהווה הוראה לבנק לשלם למוטב את הסכום הנקוב בו, אולם יש בה גם התחייבות של המושך לשלם למוטב סכום זה במקרה שהבנק לא יכבד את השיק. התחייבות זאת תקפה גם על פי ההלכה הן מחמת אומדן דעתו של המושך, הן מחמת מנהג המדינה והן מחמת תוקפו ההלכתי של החוק הנחשב בנידון זה כ'תקנת הקהל' ומופעל עליו הכלל של 'דינא דמלכותא דינא'.